

ارزیابی اثرات اجتماعی ترمیم و بازسازی پارک‌ها به شیوه نظریه مبنایی

مطالعه موردی: پارک‌های سطح منطقه ۱۸ شهرداری تهران

جمال محمدی^۱ - عضو هیأت علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه کردستان
حسین دانش‌مهر - دکتری جامعه‌شناسی توسعه روستایی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۵/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۳/۰۱

چکیده:

مروزه شهرها عالی‌ترین تجلی کالبدی و عملکردی عصر معاصر قلمداد می‌شوند و خواسته یا ناخواسته زمینه‌های گسترش حوزه عمومی را فراهم می‌آورند. در این میان پارک‌ها به عنوان بخشی از فضاهای عمومی شهری (علی‌رغم نقش مهمی که در گسترش قلمرو عمومی جامعه دارند) چندان مورد توجه قرار نگرفته و ظرفیت‌های آنها بلا استفاده مانده است. گفتنی است، ترمیم و ارتقای کیفی این نوع فضاها، تجربه‌ای امید بخش برای مشارکت‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیبایی‌شناسی به منظور بازسازی محیط شهری مطبوع و کارآمد و رشد فعالیت‌های فراغتی به ارمغان می‌آورد. هدف این مقاله، به پرسش‌گرفتن ماهیت توسعه، از طریق ترمیم و بازسازی پارک‌های سطح منطقه ۱۸ می‌باشد، تا ضمن معرفت‌شناسی، به اثرات ابعاد مختلف بازسازی پارک‌ها، راهکارهای مناسب برای تقویت تأثیرات مثبت و در عین حال تعدیل تأثیرات منفی ارائه نماید. اطلاعات مطالعه کیفی حاضر از طریق مصاحبه عمیق، مشاهده مشارکتی و قدم زدن عرضی در میدان مورد مطالعه گردآوری شده و از روش نظریه مبنایی برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است. در مجموع اطلاعات جمع‌آوری شده در قالب ۳۶ مفهوم، هفت مقوله عمده و یک هسته مرکزی، کدگذاری و تحلیل شده‌اند. هفت مقوله عمده عبارتند از: تعاملات اجتماعی، امنیت اجتماعی، بهداشت جسمی و روانی، دسترسی به تسهیلات، انسجام شهروندی، رونق اقتصادی و بهبود وضعیت زیست‌محیطی. در این مطالعه مقوله نهایی که همان هسته مرکزی می‌باشد «ارتقای کیفیت زندگی شهروندان» است. هسته مرکزی مورد اشاره در قالب یک مدل مبنایی در قالب شرایط علی، راهبردها و پیامدها ارائه شده است.

واژگان کلیدی: اثرات اجتماعی، پارک‌ها، فضای سبز، شهروندمداری، کیفیت زندگی، منطقه ۱۸، نظریه مبنایی.

۶۱

شماره هفتم

تابستان ۱۳۹۲

فصلنامه علمی-پژوهشی

مطالعات شهری

نظریه مبنایی
ارزیابی اثرات اجتماعی ترمیم و بازسازی پارک‌ها به شیوه

۱. مقدمه و طرح مسئله

شهرنشینی با ایجاد گسترده‌ترین دستکاری‌های بشری، چهره طبیعی زمین و شرایط زندگی ساکنان شهری را در معرض تهدید قرار داده است. در هر حال، توسعه شهری باعث ایجاد تأثیرات گسترده اجتماعی و زیست محیطی می‌گردد. این تأثیرات شامل کاهش فضاهای طبیعی، افزایش تجمع وسایل نقلیه، افزایش آلودگی‌های صوتی و... است (Pauchard and et al, 2006). در قرن پانزدهم میلادی و برای اولین بار، انسان خود را سازنده و بازیگر اصلی شهر به حساب آورد و شهرها را با ایجاد میدان‌ها، فضاهای سبز، پارک‌ها، چشم‌اندازها و چهارراه‌های زیبا ذهنیت بخشید (شکویی، ۱۳۷۳: ۵۴۳). طبق نظریه فضایی روابط اجتماعی، فضاهای شهری تأثیر مهمی بر مسائل اجتماعی، سرمایه اجتماعی و فرهنگی، شادابی و نشاط، کاهش نابرابری‌ها و رضایت شهروندان و مهم‌تر از همه افزایش اعتماد دارند. آنچه امروزه در آغاز قرن بیست و یکم برای شهرهای ما بحران محسوب می‌شود و چهره شهرها را زشت و نابسامان کرده و شهروندان را به افرادی بیروح، خسته و آزرده مبدل ساخته است، گسستن و نابودی تدریجی پیوند انسان و طبیعت است. تقاضای مداوم جمعیت برای اراضی شهری سبب شده برخی از کارکردهای اکولوژیکی و محیطی از نظر عرضه به سمت متناسب‌سازی کیفیت زندگی برای جمعیت‌های انسانی حرکت کنند (Jim and Chen, 2007). این امر ایجاد توسعه فزاینده فضاهای عمومی شهری و به ویژه فضاهای سبز شهری که حلقه ارتباطی شهرها با طبیعت می‌باشند را موجب گردیده است. بر این اساس محققان توسعه یکی از اصلی‌ترین راه‌های مقابله با معضلات شهرنشینی را تقویت رابطه انسان شهرنشین با طبیعت دانسته‌اند. فضاهای عمومی شهری مکان‌های ملموسی هستند که عملاً بر زندگی ما اثر می‌گذارند و سازماندهی مجدد آنها سبک زندگی و جهان‌نگری ما را تحت تأثیر قرار می‌دهد. فضاهای سبز درون‌شهری، به عنوان بخشی کالبدی از فضاهای شهری، نقش تعیین‌کننده‌ای در حمایت از سیستم‌های اجتماعی و اکولوژیکی شهری دارند. پارک‌ها و فضاهای سبز شهری قادرند، فرصت‌های تفریحی با ارزشی برای ساکنین شهرها فراهم آورند (Muderrso & Dem, 2004). با فرض اینکه فضای سبز، ریه‌های تنفسی شهر است و فقدان آن معادل فقدان سلامت جسمی و روانی شهروندان است، می‌توان گفت که به موازات توسعه صنعتی، اهمیت پارک‌ها به عنوان بخشی از فضای سبز بیشتر می‌شود (Hibberd, 2005). امروزه ضرورت توسعه پارک‌ها به سبب افزایش جمعیت و ساخت‌وسازهای شهری و آلودگی شهر به طور چشمگیری رو به افزایش است.

پارک‌ها به عنوان فضای سبز عمومی، نقش مهمی در کاهش معضلاتی همچون آلودگی هوا و مشکلات روحی و روانی انسان‌ها در دنیای مدرن دارند، طوری که در اغلب شهرهای بزرگ اروپا و آمریکا به‌رغم بالابودن نزولات آسمانی، تلاشی بی‌وقفه برای ایجاد فضای سبز در شهرها صورت می‌گیرد. پارک‌ها به‌عنوان بخش جاندار محیط شهری مکمل بخش بی‌جان آن، یعنی ساختار کالبدی شهر هستند. در جوامعی مثل جامعه ما که خشکی هوا و

نبود پوشش گیاهی کافی تأثیر بسزایی در روحیه مردم شهرنشین دارد، ایجاد پارک‌ها برای کلان‌شهرها امری کاملاً ضروری به نظر می‌رسد و در اصول شهرسازی باید توجه کافی به ایجاد فضاهای سبز شهری صورت بگیرد. توسعه پارک‌ها در زمره کارآمدترین راهکارهای بهسازی محیط‌زیست شهری به شمار می‌رود و در صورت برنامه‌ریزی درازمدت و منسجم می‌تواند به رفع معضلات زیست محیطی و اجتماعی کلانشهرها منجر گردد. در مطالعات بسیاری بر اهمیت پارک‌ها در ایجاد فضای سالم و پرنشاط اشاره شده و برخی کارکردهای آنها مانند کارکردهای اجتماعی-فرهنگی (Germann-Chiari and Seeland, 2004; Balram and Dragi covic, 2005)، زیست محیطی (Flores and et al, 1998)، زیبایی‌شناختی (Chisura, 2004)، روانشناختی (Kaplan and Kaplan 1989) و اقتصادی (Morancho, 2003) مورد توجه قرار گرفته است.

فضای سبز شهری به عنوان شکلی از گستره همگانی^۱، مقوله‌ای نسبتاً جدید در مدیریت شهری ایران است. به عنوان نمونه، در سال ۱۳۴۵ سرانه فضای سبز در شهر تهران با جمعیت ۲٫۷ میلیون نفر حدود ۷۳/۰ متر مربع بوده است (ذواشتیاق، ۱۳۷۷). در آن زمان عمده نیاز شهروندان به فضای سبز از طریق دسترسی به محیط‌های طبیعی، باغات و مزارع کشاورزی داخل و خارج از شهر تأمین می‌شده است. اما امروزه با گسترده شدن سطح شهر و متمرکز شدن فضای داخلی آن، فقدان دسترسی به محیط‌های طبیعی و سبز بیشتر نمایان می‌شود. بنابراین افزایش سرانه فضای سبز در شهر تهران یکی از اهداف اصلی طرح جامع تفصیلی شهر تهران طی سال‌های ۱۳۴۷، ۱۳۷۰ و ۱۳۸۷ بوده است، طوری که این رقم از ۱۷٫۷۷ مترمربع در اولین طرح جامع تا ۱۰ مترمربع در آخرین طرح جامع تغییر کرده است (جلیلی و خسروی، ۱۳۸۷: ۱۷۸). در حدود این نیم قرن فضای سبز سرانه از ۷۳/۰ متر مربع در سال ۱۳۴۵ به ۷٫۷۵ متر مربع در سال ۱۳۸۵ رسیده است. با وجود این تحولات، در بسیاری از موارد طراحی نامناسب، کمبود تجهیزات استاندارد و لازم برای رفاه و آسایش استفاده‌کنندگان و موجبات تشدید عدم کارایی بسیاری از پارک‌های شهری را فراهم نموده و بر همین اساس تجهیز، ارتقای کیفی و بازنگری در اصول طراحی و خلق فضاهای سبز جدید در این زمینه به منظور همسو شدن با استانداردهای روز و اصول و ضوابط طراحی پایدار از الزامات اصلی شرایط فعلی شهرها قلمداد می‌شوند.

منطقه ۱۸ تهران یکی از محروم‌ترین مناطق از نظر سطح سرانه فضاهای سبز است. طبق آخرین طرح جامع، سطح سرانه فضای سبز این منطقه نزدیک به هشت مترمربع است که با استاندارد جهانی ۱۷ متر مربع فاصله بسیار دارد. بنابراین ایجاد، توسعه، ترمیم و بازسازی بوستان‌ها از ضرورت‌های اجتناب‌ناپذیر در این منطقه است. آنچه در این تحقیق مدنظر است، ترمیم و بازسازی پارک‌ها به عنوان فضای سبز عمومی در منطقه یاد شده است که طیف وسیعی از فعالیت‌ها از کاشت درخت و درختچه و چمن‌کاری گرفته تا نصب نیمکت و سطل زباله، ایجاد شبکه معابر و روشنایی، سرویس بهداشتی و جدول‌کشی را در برمی‌گیرد.

هدف اصلی این مطالعه، ارزیابی اثرات اجتماعی ترمیم و بازسازی پارک‌ها، با مطالعه موردی پارک‌های سطح منطقه ۱۸ شهر تهران است که می‌تواند به تحقق اهداف جزئی‌تری همچون «ارائه شناخت درست و عملی به منظور برنامه‌ریزی و مدیریت برای بهبود و توسعه فضای سبز شهری با رویکردی جامعه‌شناختی»، «افزایش سرمایه اجتماعی در منطقه به واسطه تقویت تعاملات فرهنگی با استفاده از ترمیم و بازسازی پارک‌های سطح منطقه» و «بررسی فرآیند و پیامدهای ترمیم و بازسازی پارک‌ها در سطح منطقه ۱۸ از طریق بازنمایی دیدگاه‌های مردم محلی در این زمینه» کمک کند.

۲. چارچوب مفهومی و نظری پژوهش

۲.۱. رویکرد نظری

چارچوب مفهومی پژوهش حاضر بر مبنای رویکرد «ارزیابی تأثیر اجتماعی» (اتا) است. این رویکرد کاربردی، در علوم اجتماعی از ابتدای دهه ۱۹۷۰ و در پی بروز عوارض منفی ناشی از اقدامات توسعه‌ای مطرح شد و بیشتر معطوف به دغدغه‌هایی از قبیل مشارکت‌محور بودن و اجتماع‌محور بودن اقدامات توسعه‌ای و نتایجاً توسعه پایدار است. همزمان با آنکه بسترهای اجتماعی-فرهنگی مدنظر برنامه‌ریزان توسعه قرار گرفتند، نظرات و عقاید اجتماعات محلی نیز واجد اهمیت انگاشته شد. از نظر فرانک ونکلی، اتا همان فرآیندهای تحلیل، نظارت و مدیریت پیامدهای خواسته و ناخواسته اجتماعی رخدادهای برنامه‌ریزی شده (سیاست‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها و پروژه‌ها) و همچنین پیامدهای خواسته و ناخواسته هر فرآیند تغییر اجتماعی را شامل می‌شود. ریل بارچ نیز اتا را عبارت از تحلیل منظم و پیشبینی پیامدهای محتمل یک طرح، برنامه یا سیاست پیشنهادی در زندگی افراد و اجتماعات می‌داند (فاضلی و پاک سرشت، ۱۳۸۸: ۳). کمیته بین‌سازمانی در ایالات متحده نیز اقدامات مطالعاتی برای ارزیابی اثرات اجتماعی اقدامات برنامه‌ریزی شده را که پیش از انجام اقدامات صورت بگیرد، اتا به حساب آورده است (روچ، ۱۳۸۷: ۱۰). امروزه از ارزیابی اجتماعی و فرهنگی به منظور بررسی تأثیرات احتمالی منفی و مثبت اقدامات توسعه‌ای بر زندگی اجتماعات هدف استفاده می‌کنند. مزایای انجام ارزیابی تأثیرات اجتماعی دامنه نسبتاً وسیعی را در بر می‌گیرد که از شناسایی پیامدهای منفی شروع می‌شود و تا کمک به مدیران برای تصمیم‌گیری بهتر ادامه می‌یابد. ارزیابی تأثیرات اجتماعی می‌تواند داده‌های مفیدی در اختیار طراحان پروژه‌ها و مدیران شهری قرار داده و نشان دهد که فاکتورهای گوناگون اجتماعی و فرهنگی چگونه می‌توانند سد راه پروژه شوند و یا در برخی از موارد در مقام تسهیل‌کننده عمل نمایند. بکر و ونکلی مزایای بالقوه اجرای این پروژه برای سازمان‌ها را این چنین برمی‌شمارند: تصمیم‌گیری بهتر برای انتخاب محل اجرای پروژه، مدیریت آن محل و مدیریت بهتر اختلاف‌ها با نیروی کار، دستیابی به شناخت بیشتر نسبت به پیامدهای زیست‌محیطی و اجتماعی احتمالی، مدیریت بهتر مخاطرات، پیدا کردن

روش‌های خلاقانه برای کاستن از پیامدهای منفی و پیدا کردن راه‌هایی برای به حداکثر رساندن ارزش پروژه‌ها برای اجتماعات محلی و سازمان‌های مجری پروژه (ابراهیم‌پور و مصطفوی، ۱۳۸۷: ۸۶). هدف ارزیابی پیامدهای اجتماعی، کسب اطمینان از این امر است که پروژه‌های توسعه بیشترین منافع و کم‌ترین هزینه‌ها (به‌ویژه هزینه‌هایی که بر اجتماع محلی تحمیل می‌شوند) را در برداشته باشند. چنانچه این موارد را از پیش شناسایی کنیم، می‌توانیم راجع به این‌که چه مداخلاتی باید به‌عمل آوریم و این‌که این مداخلات به چه شکلی باید انجام شوند، تصمیم‌های بهتری بگیریم. مطالعه حاضر با به کارگیری رویکرد نظری فوق و استفاده از روش کیفی نظریه‌مبنایی، به دنبال تبیین این مسئله است که ترمیم و بازسازی پارک‌ها به‌عنوان بخشی از فضای عمومی شهری چه تأثیری بر تلقی شهروندان خواهد داشت.

۲.۲. مفاهیم محوری

در اینجا لازم است مروری بر مفاهیمی داشته باشیم که استخوانبندی رویکرد نظری تحقیق به مطالعه فضاهای همگانی شهری را تشکیل می‌دهند:

۲.۲.۱. باغ: بسیاری از اهل فن باغ را محوطه و محدودهای محصور می‌دانند که در آن درختان و سایر گیاهان پرورش داده می‌شوند و بهره‌های مادی و معنوی فراوانی دارد. در تعریف دهخدا «باغ محوطه‌ای است که نوعاً محصور است و در آن گل و ریاحین و اشجار شمر و سبزی آلات و جز آنها غرس و زراعت می‌کنند». و فرهنگ معین باغ را «محلی معمولاً محصور که در آن گل‌ها و درختان را کاشته باشند»، می‌داند و «بوستان جایی است که گل‌های خوشبو در آن بسیار باشند». بوستان قرابت بسیاری با مفهوم باغ دارد و امروزه به درست یا غلط توسط مراجع رسمی به مفهوم پارک‌های شهری به کار می‌رود.

۲.۲.۲. پارک: لغت‌نامه دهخدا پارک را مکانی وسیع و پر درخت می‌داند که گردش و شکار و تفریح در آن جریان دارد. در فرهنگ معین پارک باغی است وسیع و پر درخت برای گردش و شکار و غیره. در فرهنگ کشاورزی جان وین بارنه آمده است که پارک منطقه بازی است که به طور طبیعی در یک ناحیه جنگلی وجود دارد. همچنین پارک‌ها مناطقی هستند که برای استفاده عمومی کنار گذاشته می‌شوند. و فرهنگ آکسفورد می‌گوید: پارک به قطعه زمینی بزرگ، محصور و عموماً با درخت می‌گویند که به صورت طبیعی برای استفاده عمومی نگهداری می‌شود (مطلقزاده، ۱۳۸۱).

۲.۲.۳. فضای سبز شهری: بخشی از فضای سبز که در محدوده شهر طراحی و بنا شده، فضای سبز شهری نامیده می‌شود (مطلق‌زاده، ۱۳۸۱). به طور کلی با توجه به تعاریف ارائه شده از مفاهیم باغ و پارک در کنار مفهوم فضای سبز شهری، می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که باغ و پارک اگرچه دارای مشترکات ملموسی هستند، ولی نقطه تمایز اصلی آنها در خصوصی بودن باغ و عمومی بودن پارک است. باغ فضایی است اختصاصی برای بهره‌برداری صاحب آن و یا افرادی به خواست او، ولی پارک فضایی است متعلق به عموم مردم. این نقطه «تمایز» ما را در روشن کردن

جایگاه هر یک از دو مکان فوق و بسترهای اجتماعی شکل‌گیری هر یک و نهایتاً روند گذار از مفهوم باغ به پارک و شکل‌گیری پارک‌های معاصر شهری یاری خواهد کرد.

۳. روش‌شناسی پژوهش

روش‌شناسی این پژوهش کیفی بوده، از روش قوم‌نگاری برای انجام فرآیند تحقیق استفاده شده است و روش نظریه‌مبنایی هم برای تجزیه و تحلیل به کار رفته است. قوم‌نگاری روشی است که طی آن محقق به بررسی پدیده‌های اجتماعی در محیط طبیعی خود و آن طور که رخ می‌دهند، می‌پردازد. در این نوع روش که مبتنی بر رهیافت تفسیرگرایی اجتماعی است، درک جهان اجتماعی از نقطه نظر سوزده‌های مورد بررسی و معانی و مفاهیمی که آنها به دنیای اجتماعی و واقعیات برساخته خود می‌بخشند، به دست می‌آید (محمدپور، ۱۳۸۹: ۲۱۱). برای گردآوری داده‌ها از تکنیک‌های مشاهده مشارکتی، مصاحبه عمیق و قدم زدن عرضی در نقاط مختلف پارک‌ها استفاده شده است. از آنجا که پژوهش حاضر، از نوع مطالعات کیفی-میدانی است، از شیوه نمونه‌گیری هدفمند یا نظری استفاده شده است و تعداد نمونه‌ها هم تا مرحله اشباع نظری داده‌ها ادامه داشته است. بنابراین با افرادی مصاحبه شد که درباره موضوع یا جنبه‌هایی از آن اطلاعات و شناخت نسبتاً کافی داشتند؛ که مطلعین یا دروازه‌بانان هستند. در اینجا مطلعین گروه‌های مختلف اجتماعی شامل مراجعه‌کنندگان به پارک‌ها، اعضای شورایی، کسبه اطراف پارک‌ها، پیمانکاران ترمیم و بازسازی و مسئولین شهرداری منطقه ۱۸ بودند که در مجموع ۴۰ مصاحبه عمیق با آنان به عمل آمد.

همچنین نمونه‌گیری از فضاها یا پارک‌ها نیز به عمل آمد. بر اساس آخرین آمار و اطلاعات به دست آمده از اداره فضای سبز منطقه ۱۸، هم اکنون ۸۲ پارک با مساحت و امکانات متفاوت در سطح منطقه وجود دارد. در اینجا از روش سهمیه‌بندی بر اساس ناحیه و امکانات موجود در پارک‌ها با معیار مساحت استفاده کرده‌ایم؛ زیرا در یک طبقه‌بندی کلی، فضاها را با معیار مساحت طبقه‌بندی کرده‌اند و فرض بر این است، بوستانی که مساحت بیشتری دارد، از امکانات و تجهیزات بیشتری هم برخوردار است.

۱- پارک‌های شهری در مقیاس همسایگی؛ مساحت فضای سبز با خصوصیات پارک، که در واحد همسایگی هست باید بین دو تا پنج

هزار مترمربع باشد. ارتباط پیاده برای یک کودک نه ساله از دورترین نقطه واحد همسایگی تا پارک، نباید بیش از ۹۰۰ قدم باشد. در طی مسیر پیاده برآوردن به پارک نباید تقاطع خیابان تندرو وجود داشته باشد (سعیدنیا، ۱۳۸۲: ۵۲).

۲- پارک‌های شهری در مقیاس محله؛ فضای سبز با خصوصیات پارک که در واحد ناحیه مستقر شود باید دارای مساحت پنج هزار تا ۲۰ هزار متر مربع باشد. ارتباط پیاده برای یک کودک نه ساله از دورترین نقطه تا پارک، بیش از ۱۵۰۰ قدم نباشد (همان: ۵۴).

۳- پارک‌های شهری در مقیاس ناحیه؛ مساحت آن دو تا شش هکتار باشد. ارتباط پیاده برای رسیدن به پارک از دورترین نقطه محله، نباید بیش از ۲۰ دقیقه باشد. در طی مسیر پیاده برای رسیدن به پارک، عبور از عرض دسترسی‌های مختلف مجاز است.

۴- پارک‌های شهری در مقیاس منطقه؛ مساحت آن نباید کمتر از شش هکتار باشد. مدت زمان طی شده با وسیله نقلیه، نباید بیش از ۱۵ دقیقه باشد (همان: ۵۶). بر این اساس می‌توان پارک‌های منطقه ۱۸ را بر اساس ناحیه و امکانات آن، به شرح جدول ۱ طبقه‌بندی کرد.

برای انتخاب پارک‌های مورد مطالعه، به منظور گردآوری داده‌ها از روش نمونه‌گیری سهمیه‌بندی استفاده شده است. در این روش، ناحیه ۶ که کمترین پارک‌ها را در خود جای داده است، به عنوان ناحیه مبنا در نظر گرفته شد و انتخاب پارک‌های سایر نواحی بر اساس پارک‌های ناحیه ۶ می‌باشد. بدین معنا که از ناحیه ۶ که مجموع پارک‌های آن سهمورد می‌باشد، یک پارک به صورت تصادفی از میان انواع پارک‌ها انتخاب شده است. در سایر نواحی نیز به تعداد مجموع پارک‌ها تعداد نمونه‌های آن مشخص می‌شود.

در مجموع ۲۸ پارک در سطوح مختلف به عنوان نمونه انتخاب شدند و پس از جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات، نتایج حاصل از مصاحبه و بحث گروهی و قدم زدن عرضی با مطلعین در فضاهای هدف در راستای اهداف تحقیق دسته‌بندی شده و سپس بر اساس تحلیل موضوعی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

۴. میدان مورد مطالعه

منطقه ۱۸ شهرداری تهران یکی از مناطق ۲۲ گانه کلانشهر

جدول ۱: طبقه‌بندی پارک‌های نواحی هفت‌گانه منطقه ۱۸ بر اساس مساحت و تجهیزات

ناحیه	تعداد پارک همسایگی	تعداد پارک محلی	تعداد پارک ناحیه‌ای	تعداد پارک منطقه‌ای	جمع پارک ناحیه
ناحیه ۱	۷	۵	۵	۰	۱۷
ناحیه ۲	۴	۱۰	۱	۱	۱۶
ناحیه ۳	۳	۷	۴	۱	۱۵
ناحیه ۴	۵	۱۴	۳	۰	۲۲
ناحیه ۵	۱	۲	۲	۰	۵
ناحیه ۶	۲	۱	۰	۰	۳
ناحیه ۷	۲	۰	۱	۱	۴

جدول ۲: تعداد نمونه‌های انتخابی از پارک‌های مورد مطالعه به تفکیک نواحی مورد مطالعه

ناحیه	تعداد پارک همسایگی	تعداد پارک محلی	تعداد پارک ناحیه ای	تعداد پارک منطقه ای	جمع نمونه
ناحیه ۱	۲	۱	۳	(عدم وجود پارک منطقه ای)	۶
ناحیه ۲	۱	۳	۱	۱	۶
ناحیه ۳	۰	۲	۲	۱	۵
ناحیه ۴	۱	۴	۲	(عدم وجود پارک منطقه ای)	۷
ناحیه ۵	۰	۱	۱	(عدم وجود پارک منطقه ای)	۲
ناحیه ۶	۰	۱	۰	۰ (عدم وجود پارک منطقه ای)	۱
ناحیه ۷	۰	۰	۰	۱	۱

تصویر ۲: موقعیت منطقه ۱۸ نسبت به سایر مناطق

تصویر ۱: نقشه منطقه ۱۸

۵. یافته‌های تحقیق

همان‌طور که گفته شد در پژوهش حاضر، شیوه اصلی تحلیل داده‌ها بر اساس نظریه مبنایی بوده است. ابتدا بر اساس نمونه‌گیری نظری-هدفمند با ۴۰ نفر از مطلعین کلیدی مصاحبه عمیق فردی به عمل آمد. جدول ۳ گویای برخی ویژگی‌های زمینه‌ای و جمعیت‌شناختی مصاحبه‌شوندگان است.

بعد از انجام مصاحبه‌ها، تمام گفتگوها پیاده‌سازی شده و بر اساس مراحل متعدد نظریه‌منا تحلیل شدند؛ بدین معنا که پژوهشگر به واسطه ترتیباتی همچون مفهوم‌سازی، فروگاهی^۱ داده‌ها، تعیین مقوله‌ها بر حسب ویژگی‌ها و ابعاد و دست‌آخر ربط‌دهی مقوله‌ها، به نوعی نظم مفهومی دست می‌یابد. در اینجا پژوهشگر دست به عملیاتی می‌زند که در این روش اسمش را کدگذاری نامیده‌اند و همواره چهار مرحله مفهوم‌سازی، فروگاهی، مقوله‌پردازی و ربط‌دهی را در بر می‌گیرد. بر اساس عملیات سطح نخست، در این پژوهش در مرحله کدگذاری باز^۲ ۳۶ مفهوم اولیه از بطن

تهران است که در جنوب غربی شهر تهران قرار دارد. این منطقه از طرف شمال و شمال شرقی به خیابان آذری (۴۵ متری ززند) و بزرگراه فتح (مناطق ۹ و ۲۱) و از طرف شرق و جنوب شرقی به بزرگراه آیتاله سعیدی (مناطق ۱۷ و ۱۹) و از طرف جنوب به شهر چهاردانگه و شهرستان اسلامشهر و از طرف غرب و شمال غربی به شهرستان شهریار و شهر قدس و شهرستان کرج محدود می‌گردد. مرز بین محدوده خدماتی و حریم مسیل کن با جهت شمال به جنوب می‌باشد و حریم منطقه، تحت پوشش مدیریت سیاسی شهرستان‌های تهران، اسلامشهر، کرج و شهریار است. این منطقه در مجموع دارای هفت ناحیه و ۲۲ محله است. بر طبق آمار دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی شهرداری منطقه ۱۸، جمعیت افراد ساکن در محدوده (نواحی یک تا پنج)، ۳۷۷ هزار و ۹۴۳ نفر و جمعیت افراد ساکن در حریم، ۲۰ هزار و ۴۷۲ نفر می‌باشد. مجموع افراد ساکن در منطقه ۱۸، ۳۹۸ هزار و ۴۱۵ نفر می‌باشد. تعداد خانوارهای ساکن در محدوده، ۱۰۰/۲۳۶ خانوار و بنابراین بعد خانوار ۳/۷ و تعداد خانوارهای ساکن حریم، ۴،۰۰۵ و بنابراین بعد خانوار در حدود پنج می‌باشد (دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی شهرداری، ۱۳۹۰).

1 -reduction
2 -open coding

جدول ۳: ویژگی‌های اجتماعی و جمعیت‌شناختی پاسخگویان

متغیرها/ ویژگی‌های جمعیت‌شناختی	ابعاد/ مشخصه	آماره‌های توصیفی / فراوانی و درصد
نمونه آماری	مقوله	۴۰ / ۰/۱۰۰
	جوان (۱۸-۳۰)	۲۲ / ۰/۰۵۵
	بزرگسال (۳۰-۴۵)	۸ / ۰/۰۲۰
توزیع سنی	مسن (۴۵ به بالا)	۱۰ / ۰/۰۲۵
	متاهل	۲۲ / ۰/۰۵۵
وضعیت تاهل	مجرد	۱۸ / ۰/۰۴۵
	زیردیپلم	۶ / ۰/۰۱۵
وضعیت تحصیلات	دیپلم	۱۲ / ۰/۰۳۰
	کارشناسی	۱۶ / ۰/۰۴۰
	کارشناسی به بالا	۶ / ۰/۰۱۵
وضعیت سکونت	ساکن منطقه	۳۲ / ۰/۰۷۵
	رهگذران	۸ / ۰/۰۲۵

اطراف خیابان، سایر مقوله‌های استخراج شده در واقعیت میدان افزایش نیافته‌اند و عمده‌ترین دلیل پایه‌ای برای این افزایش از نگاه شهروندان، افزایش حساسیت‌های ایشان به محیط پیرامون و افزایش سطح انتظارات کیفی از محیط مسکونی‌شان است. این بدان معناست که علی‌رغم عدم افزایش واقعی سطح متغیرهای آلاینده یاد شده، به دلیل افزایش فرهنگ شهروندی و نیز ارتقای کیفیت زندگی ساکنان محله، ایشان انتظار دارند که ظواهر آلاینده و منفی بصری و محیط زیستی نیز از محیط زندگی‌شان حذف گردد.

یکی از کارشناسان بهداشت محلی در این باره می‌گوید: «شهرداری باید کسب و کارهای آلوده کننده و دستفروشی را که مواد غذایی و نوشیدنی را می‌فروشند، در داخل پارک‌ها و اطراف آنها جمع کند. چرا که همین‌ها منشأ اصلی موش‌ها، سوس‌کها و زباله‌ها در بوستان‌ها هستند».

یکی دیگر از کارشناسان بهداشت منطقه، به اقدامات غیرقانونی (فروش مواد مخدر و مشروبات الکلی) در پارک‌ها می‌پردازد و معتقد است که «اصل کار آنها نیز غیربهداشتی است. چرا که این شغل سبب تجمع حشرات موذی (از جمله موش و کنه) در سطح پارک‌ها شده است و پشت هر تخته سنگی، ده‌ها کنه دیده می‌شود و هر چه قدر هم سایر افراد بهداشت را رعایت کنند. اما وجود حیوانات ولگرد و خرابکاری معتادان، سبب تجمع این حشرات در سطح محل می‌شود که هر چندگاهی باید حتماً سم‌پاشی شود».

در بحث گروهی با شورایاران هم مشخص شد که سازمان شهرداری هم در دامن زدن به مشکلات بهداشتی منطقه و پارک‌های آن مقصر است. شهرداری منطقه سطل زباله مکانیزه در داخل پارک‌ها نمی‌گذارد و یا اگر وجود دارد، ناکافی است و تناسب فضایی و مکانی

مصاحبه‌های پاسخگویان استخراج شد، در سطح دوم و در مرحله کدگذاری محوری^۱ هفت مفهوم که به چهار مقوله عمده انتزاع یافتند و در سطح سوم که مرحله کدگذاری گزینشی^۲ است، مقوله مرکزی^۳ استخراج شد. پژوهشگر در پایان تمام سعی‌اش این است که نتایج کارش را در قالب نظریه‌ای پیرامون موضوع مورد مطالعه صورت‌بندی و منتشر کند. جدول ۴ نتایج استخراج شده حاصل از داده‌های کیفی را بر مبنای نظریه مبنایی نشان می‌دهد. در این بخش به تفسیر مبسوط هر یک از مقولات محوری فوق در چارچوب رویکرد نظری پژوهش پرداخته می‌شود.

۵.۱. بهداشت جسمی و روانی

منظور از تأثیرات پروژه بهداشت جسمی و روانی، آثار و پیامدهایی است که اجرای پروژه می‌تواند بر محیط پیرامون خود داشته باشد. بررسی داده‌های گردآوری شده در این خصوص، نشان دهنده این واقعیت است که ترمیم، بازسازی و توسعه پارک‌ها در منطقه ۱۸، در گام نخست منجر به افزایش مراجعه‌کنندگان به پارک‌ها شده و بهبود وضعیت سلامتی و بهداشت جسمی و روحی ساکنان منطقه را باید در انتظار داشته باشیم. این در حالی است که این منطقه همواره با مسائل بهداشتی همانند به آتش کشیدن زباله‌ها، حشرات و جانوران موذی، حیوانات ولگرد، بوی متعفن فاضلاب، آلودگی هوا و عدم رعایت مردم در امور نظافت کوچک و محله رنج می‌برد.

بررسی‌های میدانی انجام شده در مورد عارضه‌یابی موضوع، نشان از این واقعیت دارد که به استثنای مقوله‌های میزان نگرانی از عرض خیابان و میزان احساس محصوریت به دلیل ارتفاع ساختمان‌های

- 1 -axial coding
- 2 -selective coding
- 3 -core category

جدول ۴: مفاهیم، مقولات عمده و هسته مرکزی استخراج شده از داده‌های کیفی پژوهش

ردیف	کدگذاری باز (سطح اول)	کدگذاری محوری (سطح دوم)	مقولات عمده	مقوله مرکزی
۱	رضایت از زندگی، تقویت ورزش همگانی، استفاده بهینه از اماکن ورزشی، افزایش آرامش و کاهش استرس در میان شهروندان، تجدید قوای جسمی و روحی	بهداشت جسمی و روانی	پیامد در سطح فردی و خانوادگی	ارتقای کیفیت زندگی شهروندان
۲	کاهش بزهکاری، یادگیری قوانین و مقررات، تقویت ارزش‌های جمعی، امنیت جان، مال و ناموس شهروندان، توجه به آزادی‌های مشروع و قانونی و جلوگیری از تجمع معتادان و مواد فروشان	امنیت اجتماعی	پیامد در سطح محله	
۳	ایجاد فضایی مفرح و شاد، لذت بردن از فضای پارک و امکانات، رونق تجارت و فضای کسب‌وکار، بهبود سیستم‌های خدماتی (آب، برق، تلفن، راه و ...)، پرکردن اوقات فراغت	دسترسی به تسهیلات	پیامد در سطح منطقه	
۴	ایجاد اشتغال، افزایش درآمد، افزایش سرمایه‌گذاری و رونق فضای کسب‌وکار در منطقه	رونق اقتصادی	پیامد در سطح منطقه	
۵	رونق رسانه‌های مکتوب، تضعیف رسانه‌های غیرمکتوب، تقویت میراث هنری و تقویت میراث فرهنگی، بهبود تقویت روابط با گروه‌های مختلف	تعاملات اجتماعی	پیامد در سطح شهر	
۶	تقویت دلبستگی به نمادهای ملی، تقویت روحیه تعاون و همکاری، کاهش اختلافات محلی، کاهش منازعات قومی، جلوگیری از وندالیسم و رعایت حقوق شهروندی	انسجام شهروندی	پیامد در سطح شهر	
۷	تصفیه هوا، جذب آلاینده‌ها، تعدیل دما، کاهش آلودگی صوتی، تقویت زیست‌گاه پرندگان	زیست‌محیطی	پیامد در سطح شهر	
تعداد مفاهیم و مقولات		۷	۴	۱

کند. ما نیاز داریم که شهرداری هر روز دو بار زیاله‌ها را جمع‌آوری کند، چرا که منطقه پرجمعیت است و علاوه بر آن مراجعه کننده و متقاضی به بوستان‌ها هم زیاد است». همچنان که از این گفته‌ها آشکار است، توجه به بهداشت پارک‌ها همانند نصب سطل زیاله، سمپاشی، جمع‌آوری به موقع زیاله‌ها و سایر امکانات و خدمات بهداشتی، یکی از الزامات منطقه است تا از این طریق بتوان شاخص‌های بهداشت جسمی و روانی را در سطح پارک‌های منطقه بهبود بخشید.

ندارد. بنابراین مراجعه‌کنندگان مجبورند آشغال و زیاله‌های خود را به فضای سبز پارک یا کف معابر پرت کنند که از یک سو چشم‌انداز زشتی را ایجاد کرده و از سوی دیگر تجمع حشرات موذی و بوی متعفن را به دنبال دارد. بر این اساس می‌توان انتظار داشت که در مواقع خاصی، افراد وارد شده به پارک‌ها در معرض بیماری‌های واگیردار، عفونی و ... قرار بگیرند. اما این مشکل از زبان یکی از اهالی منطقه بدین صورت بیان شد «شهرداری در جمع‌آوری زیاله و نظافت در پارک‌ها رغبتی از خود نشان نمی‌دهد. ما باید به ۱۳۷ زنگ بزیم تا زیاله‌ها را جمع‌آوری

۵.۲. امنیت اجتماعی

ترمیم، بازسازی و توسعه پارک‌ها به عنوان یک پروژه توسعه‌ای بر امنیت اجتماعی ساکنان آن تأثیرگذار است. نتایج کیفی تحقیق حاکی از افزایش نگرانی‌های مردم در این فضاها می‌باشد. بر این اساس اهم شکایات و نگرانی‌های مردم از منظر امنیت اجتماعی مشتمل بر موارد زیر است: ناراحتی از ترافیک موجود در اطراف پارک‌ها؛ نگرانی مراجعه‌کنندگان از تجمع جوانان؛ نگرانی از خرید و فروش مواد مخدر در پارک‌ها؛ نگرانی از وجود کارتن خواب‌ها در پارک‌ها؛ نگرانی از وجود ارادل و اوباش در پارک‌ها؛ نگرانی از حضور مزاحمین نوامیس مردم؛ نگرانی از تاریکی فضاهای مختلف پارک‌ها؛ نگرانی ساکنان محله از رفت‌وآمد بزهکاران؛ نگرانی از انواع فعالیت‌های صنعتی و ساختمانی؛ نگرانی از عدم حضور به موقع پلیس و نیروی انتظامی در منطقه. یکی از زنان اهالی محله شهید رجایی می‌گوید:

«کارتن خواب‌ها و معتادهایی که شب‌ها در پارک‌های اطراف همانند پرستو و الغدیر هستند، تردد در محلات و اطراف آنها را ناامن کرده‌اند و بعد از تاریک شدن هوا، سبب ایجاد رعب و وحشت در میان ساکنان شده‌اند».

همچنین در بسیاری از مصاحبه‌ها، مردم محلات مختلف خواستار ایجاد کیوسک انتظامی در نزدیک و داخل پارک‌ها بودند تا مراجعه‌کنندگان و خانواده‌ها از آرامش و امنیت بیشتری در پارک‌ها برخوردار شوند. نتایج بحث گروهی با کارشناسان اداره فضای سبز منطقه نشان داد که مهمترین مشکل در سطح پارک‌های منطقه، نقص در سیستم روشنایی و اصلاح شبکه آن می‌باشد. این مسئله در پارک‌های بزرگ، یعنی پارک‌هایی که بیش از پنج هکتار مساحت دارند، به وضوح دیده می‌شود. در این پارک‌ها ورودی‌ها از شبکه روشنایی مطلوبی برخوردارند و سایر قسمت‌های پارک اگرچه ممکن است از امکانات و فضای سبز مطلوبی برخوردار باشد، اما به دلیل ضعف و یا نبود شبکه روشنایی، بیشتر شبیه متروکه بوده و عملاً غیرقابل استفاده باقی می‌ماند. این امر زمانی اهمیت خود را نشان می‌دهد که ما بپذیریم امنیت روانی و فیزیکی آدم‌ها در پارک‌ها، به عنوان یک امر بدیهی و کارکرد اولیه پارک‌ها فرض شده است. بنابراین نقص در این موارد به نوعی، ناامنی را در این نوع از پارک‌ها به وجود آورده است. قدم زدن عرضی و مشاهده مشارکتی در این نوع پارک‌ها حاکی از آن بود که تراکم و میزان مراجعه‌کنندگان در ورودی‌ها بیشتر نمایان است و بیشتر فضای پارک‌ها خصوصاً فضاهای انتهایی و کناره دیوارها و یا منتهی به محیط‌های باز شبیه بیغوله‌هاست. در این راستا لازم است که اگر ما در منطقه به دنبال بهبود فضای سرانه سبز هستیم و این ادعا را پذیرفته‌ایم که یکی از کارکردهای مهم پارک‌ها تجدید قوای روحی و جسمی افراد است، پس امنیت در پارک‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که یکی از مهمترین این موارد، اصلاح و بهبود شبکه روشنایی در سطح پارک‌های منطقه می‌باشد.

۵.۳. دسترسی به تسهیلات

یافته‌های پژوهش نشان داد که بیشترین اثرات ترمیم، بازسازی و توسعه پارک‌ها در سطح منطقه، از منظر تسهیل دسترسی، به

ترتیب بر روی گروه‌های ذی‌نفع شامل افراد ساکن منطقه ۱۸ اعم از کودکان، زنان، سالمندان و خانواده‌های منطقه است. بیشترین منافع حاصل از اجرای چنین امر توسعه‌ای، نصیب ساکنان منطقه شده است که با ترمیم و توسعه پارک‌ها، تردد به بوستان‌های سایر مناطق کاهش یافته و فضای جدیدی برای دسترسی ایشان به خدمات و امکانات رفاهی و فضای سبز فراهم شده است. این مسئله زمانی از اهمیت دوچندانی برخوردار است که ما بدانیم درآمد اکثر خانوارهای منطقه ۱۸ کمتر از ۷۰۰ هزار تومان است که هزینه دسترسی به امکانات پارک‌ها و صرف گذران اوقات فراغت در جای دیگر به غیر از محل سکونت خود را با دشواری‌هایی روبرو نموده است.

همچنین یافته‌های مشاهده مشارکتی نشان داد که اکثریت افراد محلات مختلف منطقه ۱۸، به صورت پیاده به بوستان‌ها دسترسی دارند و درصد بسیار کمی از تاکسی، وسیله شخص و حمل‌ونقل عمومی استفاده می‌کنند. این امر نشان می‌دهد که سهولت دسترسی به فضای سبز برای ساکنان در وضعیت مطلوبی قرار دارد و با تقویت سایر ابعاد، میتوان انتظار درآمد سرانه مطلوب فضای سبز در منطقه و رسیدن به شاخص‌های مطلوب در این زمینه را داشت.

اگرچه توسعه، ترمیم و بازسازی پارک‌ها سبب کاهش هزینه‌های خانوارها، رونق کسب‌وکار و مشاغل مربوطه و سهولت در دسترسی خدمات رفاهی و تفریحی برای اقشار مختلف (زنان، کودکان، کهنسالان و حتی معلولین) و پاکسازی، سالم سازی و ارتقای سطح بهداشت شده است، اما به دلیل عدم وجود برخی تسهیلات و زیرساخت‌ها چون عدم توجه به امنیت و نیز تا حدی حمل‌ونقل عمومی متناسب با نیاز محلی (مانند خطوط اتوبوسرانی)، هزینه دسترسی به امکانات فوق را افزایش یافته داده است و این موضوع یکی از تأثیرات منفی مرتبط با اجرای این امر توسعه‌ای از دیدگاه مردم محلی است. ضعف و کمبود وسایل حمل‌ونقل عمومی باعث شده است تا رانندگان تاکسی و مالکان خودروهای شخصی در خیابان‌های منتهی به پارک‌ها، پارک نمایند. این مسئله باعث آلودگی صوتی و هوایی در اطراف این پارک‌ها شده و نوعی ناامنی در کوچه‌ها و خیابان‌های اطراف پارک‌ها را سبب شده است. این موضوع در مصاحبه‌های انجام شده با مردم نیز مورد تأیید قرار گرفته است. در این راستا از نتایج بحث‌گروهی با کارشناسان حوزه خدمات شهری منطقه ۱۸ میتوان استنباط کرد که متأسفانه مسئولان ما کشیدن حصار به دور بوستان‌ها را به معنای افزایش امنیت در بوستان‌ها تلقی می‌کنند، در حالی که امنیت به معنای کشیدن حصار به دور پارک‌ها نیست. شهرداری تهران و به خصوص سازمان پارک‌ها و فضای سبز، بایستی با کشیدن حصار به دور پارک‌ها و محدود کردن حضور شهروندان در این اماکن مخالفت کند، چرا که فضای سبز، فضای عمومی‌ای از شهر برای استفاده تمامی شهروندان است. از این رو طرح‌هایی همچون کشیدن حصار به دور پارک‌ها نه تنها شهروندان را از این حق محروم می‌کند بلکه می‌تواند ارتباط معکوسی هم با کاهش امنیت در پارک‌ها داشته باشد، بدین معنی که تصویری شود هر جا که حصار کشیده

شده است، نشان از ناامنی و نوعی محافظت در برابر افراد متعرض است.

۵.۴. رونق اقتصادی

مهمترین تأثیرات اقتصادی پروژه بر منطقه هدف (محلات ۲۲ گانه منطقه ۱۸) شامل موارد زیر می‌باشد:

۱- کاهش هزینه‌های خانوار؛ با توجه به وضعیت درآمد پایین خانوارهای منطقه، این امر نشان می‌دهد که خانوارها به واسطه سهولت دسترسی به پارک‌ها و فضای سبز در منطقه، بسیاری از هزینه‌ها، همانند رفت‌وآمد به پارک‌های سایر مناطق را دیگر ندارند و این یک شاخص مهم در پس‌انداز درآمد می‌تواند باشد.

۲- تمایل ساکنان به ساخت‌وساز در منطقه بیشتر شده است. هر چند برای سنجش کمی تعداد ساخت‌وسازهای انجام شده و یا در حال انجام پس از اجرای طرح و مقایسه آن با وضعیت پیش از اجرای طرح باید اطلاعاتی در مورد تعداد جوازهای ساخت صادر شده از سوی شهرداری قبل و بعد از اجرای طرح در دست داشت اما برای قضاوت در مورد «میزان تمایل» برای ساخت می‌توان از سنجش دیدگاه مردم استفاده نمود. بر این اساس تمایل مردم برای ساخت واکثر نوسازی منازل خود، بر ارتقای اقتصاد محلی و ناحیه‌ای تأثیرگذار است.

۳- اشتغال جوانان در منطقه با توجه به میزان مراجعه کنندگان که کسب و کارهایی همانند رانندگی، سوپرمارکت، نگهداری فضای سبز، پارکبان، خرده‌فروشی و... افزایش یافته است که آمار خوبی به نظر می‌آید.

۴- افزایش میزان درآمد مغازه‌داران که اکثراً خرده‌فروش وسایل بچه‌ها و سوپرمارکت هستند. بسیاری از مکان‌ها به محلی برای فروش این نوع اجناس تبدیل شده است. به گفته یکی از مصاحبه‌شوندگان «درآمد زیاد از طریق این شغل‌ها باعث شده که مراجعه کنندگان برای خرید مسافت زیادی را طی نکنند».

۵- قیمت زمین نیز از دیگر ابعاد رونق اقتصادی در سطح منطقه است که شهروندان معتقدند ارائه خدمات و تسهیلاتی همانند توسعه و تجهیز فضای سبز، منجر به افزایش قیمت املاک در منطقه می‌شود.

۵.۵. تعاملات اجتماعی

یکی دیگر از مقوله‌های استخراج شده در این مطالعه، «تعاملات اجتماعی» می‌باشد. توسعه، ترمیم و بازسازی پارک‌ها با توجه به داده‌های گردآوری شده، منجر به ارتقای تعاملات اجتماعی در میان ساکنین شده است و بیشترین تأثیر را در میان گروه‌های ذی‌نفع که عمدتاً زنان، کودکان و سالمندان هستند، داشته است. این منطقه به دلیل چند فرهنگی بودن از پتانسیل بالایی برای استفاده و استقرار سامانه‌های اجتماعی و فرهنگی گوناگون مانند برگزاری همایش‌ها، جشنواره‌ها، اعیاد ملی و مذهبی و... را دارد. در این راستا کارشناس فضای سبز منطقه ۱۸، معتقد است که «توجه به کارکرد فرهنگی و مذهبی پارک‌های منطقه، از اهمیت زیادی برخوردار است. بدین معنی که ما در ایام خاصی، شاهد برگزاری جشن‌هایی در ایام ماه مبارک رمضان و یا شب‌های تابستان در پارک‌ها هستیم. برگزاری این مراسم‌ها در پارک‌های

این منطقه، به مراتب حساستر و نیازمند برنامه‌ریزی دقیق‌تر است، چرا که این منطقه یک منطقه چند فرهنگی و برخوردار از اقوام مختلف است». تئوری‌های نوین توسعه هم بر این مهم تأکید دارند که از وجود جوامع کثرت‌گرا و چند فرهنگی بایستی به عنوان عامل پیشرفت و ترقی نگریست، نه مانع توسعه و عامل تنش. یافته‌های مربوط به این مقوله نشان داد که در این پارک‌ها این حساسیت‌ها مورد توجه برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران برنامه‌ها و جشن‌ها قرار نمی‌گیرد و آنان بدون توجه به این حساسیت‌ها، وارد تنش و کنش‌های متضاد می‌شوند. اجرای برنامه‌های طنز و اینکه «ترک‌ها گفتند و یا لرها و یا کردها»، اگر چه در کوتاه مدت اسباب خنده و سرگرمی را فراهم می‌آورد، اما در درازمدت ته‌نشست‌های قبلی در مورد قومیت‌ها را تقویت می‌کند و به این اختلافات بیشتر دامن می‌زند. در بسیاری از موارد مشاهده شده است که در جریان برگزاری یک مراسم و یا جشن در بوستان‌های منطقه، آهنگ‌های یک قوم برای قوم دیگر ناخوشایند بوده و یا اینکه با هورا کشیدن و مسائلی از این دست، هنجارها و ارزش‌های مد نظر، زیر سؤال رفته و بیشتر به کریخواندن شبیه بوده تا مراسم فرهنگی یا مذهبی. در این راستا با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهاد می‌شود که کارشناسان امور فرهنگی و اجتماعی با دقت و ظرافت بیشتری در این برنامه‌ریزی‌ها و برگزاری مراسم‌ها وارد شوند تا این افراد به جای تقویت روحیه مشارکت ستیزی و قومیت‌گرایی، به تقویت هویت منطقه‌ای و مشارکت مدنی تشویق شوند و این محقق نمی‌شود مگر با در نظر گرفتن بافت فرهنگی و اجتماعی این منطقه، که توجه به پلورالیسم فرهنگی را ضروری می‌نمایند.

۵.۶. انسجام شهروندی

یکی از تأثیرات مهم ترمیم، بازسازی و توسعه پارک‌ها در سطح منطقه ۱۸ تهران، ایجاد و افزایش نشاط و سرزندگی در میان ساکنان است. در جریان گردآوری داده‌ها، بسیاری از مصاحبه‌شونده‌ها معتقد بودند که این‌گونه پروژه‌ها، احساس تعلق خاطر به محله و محیط زندگی در میان ساکنان را افزایش داده است. این امر سبب تقویت پیوندهای محله‌ای و منطقه‌ای شده است و رضایت از زندگی خاصه در بعد سهولت و دسترسی به فضای سبز و پارک‌ها را در میان آنان افزایش داده است.

یکی از مغازه‌داران اطراف پارک قائم معتقد است که «توسعه و تجهیز بوستان، باعث افزایش تنوع در فضاهای مسیر رفت‌وآمد خیابان‌های اطراف، فعالیت بیشتر و رونق مرکز محله در هنگام شب و افزایش تنوع فعالیت‌های اجتماعی در فضاهای عمومی محله شده است». در این راستا نتایج مصاحبه‌ها با کارشناسان اداره فضای سبز منطقه نشان داد که در این منطقه توجه به فضای سبز و اهمیت کاربری‌های موجود در آنها، مقوله‌ای جدید است که هنوز بسیاری از ساکنان منطقه با ابعاد مختلف آن بیگانه‌اند و در خوشبینانه‌ترین حالت به عنوان مکانی برای گذران اوقات فراغت به آن می‌نگرند. از طرف دیگر میزان تخریب وسایل و امکانات موجود در این پارک‌ها به دلایل مختلف بسیار زیاد است که تنها با رفتارهای اصلاحی و از طریق آموزش و توجه به بعد فرهنگی قضیه است که می‌توانیم این آسیب‌ها را کاهش بدهیم

و در نهایت به نقطه‌ای برسیم که دیگر شاهد چنین تخریب‌هایی با این حجم وسیع نباشیم. در این راستا پیشنهاد می‌شود که نهادها و مؤسسات آموزشی همانند مدرسه و دانشگاه در سطوح مختلف با دادن آموزش‌های لازم، این زیرساخت فرهنگی را آماده کنند که پایه و اساسی برای پایداری زیرساخت فیزیکی و کالبدی شهر باشد. لازم است که کودکان در مهدکودک‌ها با فراگیری انواع مهارت‌ها و این‌که چگونه از امکانات و فضای موجود در پارک‌ها استفاده کنند که کمترین آسیب را به تجهیزات موجود در پارک‌ها وارد کنند، آشنا شوند. این امر زمانی امکان‌پذیر است که تعاملی مثبت میان شهرداری و نهادهای آموزشی و پژوهشی برقرار باشد، بدین معنی که نیازمندی‌ها و مسائل و مشکلات شهرداری‌ها در حوزه فضای سبز به این مراکز ابلاغ شود و آنها هم با رویکرد بومی و محلی، راه‌حلی را در سطح خرد پیشنهاد کنند؛ به طوری که بروح روان و شهروندان تأثیرگذار باشد و وحدت و انسجام شهروندی را در سطح منطقه جاری سازد.

۵.۷. زیست‌محیطی

بدون شک دهه‌های آینده حیات بشر، دهه‌های حفاظت از محیط زیست خواهد بود، جایی که ابعاد مختلف زندگی انسان‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم به آن گره خورده است. به همین دلیل است که بشر امروز بیش از پیش متوجه عواقب زیانبار بهره‌برداری بیرویه از طبیعت، رها کردن انواع آلاینده‌ها در محیط و تشدید انواع آلودگی‌ها شده است. در این پژوهش یکی از مقولات استخراج شده، با استفاده از روش نظریه‌مبنایی، مقوله «زیست‌محیطی» می‌باشد. نتایج حاصل از یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که تقریباً همه ساکنان منطقه ۱۸ از توسعه و تجهیز پارک‌ها در محل زندگی‌شان خشنودند. یکی از کارشناسان برنامه‌ریزی در سطح منطقه معتقد است «زندگی در کلانشهری همانند تهران، مسائل و مشکلات خاص خود را دارد. آلودگی هوا، ترافیک، آلودگی صوتی و انبوه ساختمان‌های بلند که معضلات بصری ایجاد کرده‌اند، تنها گوشه‌ای از این مسائل و مشکلات هستند. همه موارد یاد شده با درصد بیشتر و شدت زیادتر در سطح منطقه ۱۸ نسبت به سایر مناطق تهران دیده می‌شود».

مصاحبه‌شونده دیگری می‌گوید «برای تصفیه هوا و تسکین اعصاب شهروندانی که از ترافیک و آلودگی‌های صوتی، به تنگ آمده‌اند، نیاز به وجود عناصری زنده و آرامش‌بخش به خوبی احساس می‌شود، این عناصر زنده می‌توانند خود را در قالب فضای سبز نشان دهند. درختان، چمن‌کاری‌ها و پرندها به بهترین وجه می‌توانند ذهن انسان امروزی را آرام کنند و چند صباحی وی را از هیاهوی زندگی شهری دور کنند».

بعد دیگر فضای سبز و پارک‌ها اینست که درختان در تعیین دمای منطقه نیز نقش دارند، به طوری که هوای یک منطقه درختکاری شده، می‌تواند تا ۱۱ درجه سانتیگراد خنک‌تر از منطقه بیدرخت مجاور باشد.

هر هکتار جنگل کاری، سالیانه حدود ۲۱۵ تن اکسیژن تولید کرده و ۵ تن دی‌اکسید کربن را نیز جذب می‌کند. علاوه بر این، وجود پارک‌ها به ویژه اگر با چمنکاری، گل کاری و کاشت درختچه‌های

زینتی همراه باشد، بی‌گمان نقش بسزایی در ایجاد تنوع و محیطی شاد برای گردش و کاستن از سرو صدا در گستره شهرها و بالا بردن روحیه مردم و نیز ایجاد محیط مناسبی برای آرامش اعصاب دارد. پرواضح است که در این منطقه، ضرورت توسعه و گسترش فضای سبز از اهمیت دوچندانی برخوردار است. در همین راستا این فضا (پارک‌ها) می‌تواند موجبات پیدایش محیط زیستی هر چند کوچک برای زندگی برخی از جانداران به ویژه حشرات و پرندگان را فراهم آورد، بدین معنی که به نوبه خود این منطقه را از فقر بیولوژیک (فقری که دامنگیر بسیاری از پارک‌های ما شده است) نجات دهد و یا از آسیب‌های آن بکاهد. تجربه نشان داده است که در کنار توسعه، نگهداری از فضای سبز نیز حائز اهمیت بسیار است، به طوری که این دو مقوله ارتباط تنگاتنگی با همدیگر دارند و توسعه بدون نگهداری امکان‌پذیر نیست. آلودگی هوا، گرمای حاصل از موتور وسایل نقلیه و اوقات و بیماری‌های گیاهی از مهمترین و شایع‌ترین عوامل نابود کننده فضای سبز هستند. جدای این عوامل، عامل انسانی به ویژه در مناطقی با فقر فرهنگی را نیز باید اضافه کرد که در منطقه ۱۸ این عامل به عنوان یکی از عوامل مخرب قابل توجه است. بنابراین شهرداری باید سازوکاری اتخاذ کند و از کارشناسان خبره در تمام حوزه‌های آسیب‌پذیر استفاده کند، تا صدمات وارده در این حوزه به کمترین میزان خود برسد.

مطالب فوق، خط‌داستان مبتنی بر نظریه‌مبنایی در خصوص فرآیند ترمیم، بازسازی و توسعه پارک‌های سطح منطقه ۱۸ شهر تهران را به اختصار بیان داشت. مباحث ارائه شده، بر اساس فرآیند معنایی مورد نظر مطلعین منطقه و مبتنی بر فهم جامعه محلی بازتولید شده است. این خط‌داستان اثرات اجتماعی، امر توسعه‌ای یاد شده را در قالب مقولات هفتگانه و با دایره شمولیت سطوح خرد و کلان در منطقه به تصویر کشیده است.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

از یافته‌ها و تحلیل‌های مطالعه حاضر، که با استفاده از روش اعتبار پاسخگو و روش کنترل توسط متخصصین، ارزیابی و تأیید شدند، مقوله «ارتقای کیفیت زندگی شهروندان» به عنوان هسته مرکزی مطالعه استخراج شد که می‌تواند کلیه یافته‌های تحقیق را در بر گیرد و خود نیز جنبه تبیینی داشته باشد. ارتقای کیفیت زندگی شهروندان، مانند ساختار اجتماعی قدرتمند، می‌تواند به عنوان اصلی اساسی به منظور افزایش رفاه افراد و افزایش همکاری و تشریک مساعی برای تغییرات مبتنی بر برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و مردم محور مورد توجه قرار گیرد.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی ترمیم و بازسازی پارک‌های سطح منطقه ۱۸، به شیوه نظریه‌مبنایی نشان داد که مهم‌ترین این تأثیرات را می‌توان براساس سه ملاک اصلی تقسیم نمود:

۱- **ماهیت تأثیر:** پیامدهای ترمیم و بازسازی پارک‌ها، از نظر ماهیت را می‌توان به دو دسته کلی پیامدهای مثبت و پیامدهای منفی تقسیم نمود. البته پیامدهای مثبت این پروژه بسیار بیشتر از پیامدهای منفی آن است، طوری‌که به دلیل برتری پیامدهای مثبت بر منفی، گویی توسعه و ترمیم پارک‌ها، فاقد پیامدهای

منفی است. بنابراین در گام نخست، باید خوش بینانه به ترمیم و بازسازی این پارک‌ها، به خصوص در مناطق پرجمعیتی همانند منطقه ۱۸ و توسعه آنها نگاه کرد.

۲- **موضوع تأثیر:** توسعه، ترمیم و بازسازی پارک‌ها و در مجموع تقویت و گسترش فضای سبز، بر روی حوزه فردی و روانی، اجتماعی، بهداشت جسمی و روانی، تعاملات اجتماعی، اوقات فراغت و گردشگری، وحدت و انسجام شهروندی، امنیت اجتماعی، اقتصادی، ترافیکی و زیست محیطی تأثیر می‌نهد. تمامی اثرات پارک‌ها بر حوزه‌های یاد شده با عنوان ارتقای کیفیت زندگی شهروندان ذی نفع قابل تبیین است.

۳- **گروه‌های ذی نفع:** ترمیم و بازسازی پارک‌ها بر روی سه گروه اجتماعی تأثیر می‌گذارد: ۱- افراد شامل مردم محلات ۲۲ گانه منطقه ۱۸، مراجعه‌کنندگان به بوستان‌ها، کسبه اطراف و گردشگران، ۲- نهادهای شامل شهرداری منطقه ۱۸ و معاونت‌های تابعه، مراکز آموزشی، پلیس، نیروی انتظامی و قوه قضائیه ۳- بنیادهای اجتماعی شامل شرکت‌های مختلف پیمان‌کاری، شرکت‌های خصوصی تجهیز امکانات و زیباسازی پارک‌ها و ترمیم و بازسازی فضای سبز. در مجموع هرچند بهره‌وران اصلی را می‌توان ذی نفعان پروژه نامید، اما در کل، احداث چنین پروژه‌هایی به طور غیرمستقیم برای کل محله، منطقه و شهر حامل سود و منفعت فراوانی است. پیامدهای مثبت آن افزایش روحیه تعلق و همبستگی اجتماعی، افزایش اعتماد اجتماعی، بالا رفتن سرمایه اجتماعی، نشاط شهروندی یک جامعه و یا توسعه متوازن و هماهنگ شهری است. بنابراین در نگاه دیگری می‌توان ذی نفعان چنین پروژه‌هایی را کل کلانشهر تهران دانست. از این منظر می‌توان کارکردهای زیر را برای این امکان به عنوان حوزه عمومی در جوامع مدرن متصور شد.

۱- **کارکردهای اقتصادی:** جذب گردشگران و رونق تجارت، افزایش قیمت زمین و املاک و مستغلات و در نتیجه افزایش میزان مالیات دریافتی توسط شهرداری‌ها.

۲- **کارکردهای روانشناختی:** کاهش استرس و ایجاد آرامش و آسایش.

۳- **کارکردهای زیبایی شناختی:** لذت بردن از حضور در طبیعت و تماشای زیبایی‌های آن.

۴- **کارکردهای اجتماعی- فرهنگی:** ایجاد ارتباط متقابل و پیوند اجتماعی بین طبقات مختلف اجتماعی، فراهم نمودن تسهیلات و امکانات گردشگری.

۵- **کارکردهای محیط زیستی:** جذب آلاینده‌های هوا و تصفیه هوا، تثبیت میکروکلیم و تعدیل دما، کنترل فرسایش و لغزش خاک و روانابهای شهری، کاهش آلودگی صوتی، زیستگاه حیات وحش به ویژه پرندگان در شهر.

۶- **سیاسی و امنیتی:** بالا رفتن رضایت از نهادهای حکومتی، توسعه امکانات انتظامی.

همان‌طور که ملاحظه می‌گردد، از لحاظ نظری نیز، ترمیم و بازسازی پارک‌ها، پیامدهای مثبت بسیاری برای ذی نفعان گوناگون دارد. حال با توجه به یافته‌های تحقیق، پیشنهادهای این تحقیق را

می‌توان در قالب پیشنهادهای تعدیلی و پیشنهادهای عملی به صورت زیر ارائه نمود:

۱- آموزش همگانی برای تمامی قشرها و سنین، برای بالا بردن آگاهی اجتماعی - فرهنگی (احترام به حقوق شهروندی) بالا بردن تعلق محله و منطقه‌ای توسط اداره مشارکت‌های اجتماعی شهرداری و معاونت اجتماعی و فرهنگی، اداره سلامت، مراکز مشاوره، مدارس و ...

۲- تأمین امنیت پارک‌ها جهت استفاده مفید و مؤثر شهروندان و کاهش تخریب توسط بزهکاران.

۳- پربار نمودن ورزش‌های همگانی (مربی برای آموزش استفاده درست از ستهای ورزشی و تفکیک و یا حصاربندی مکان ورزش بانوان و آقایان برای استفاده مفید تمامی اقشار) و ایجاد و برگزاری سامانه‌های نشاط در پارک‌ها.

۴- استقرار مراکز مشاوره و مددکاری - سلامت رایگان در سطح بوستان‌ها ثابت و سیار خصوصاً در زمان‌های پرتدد به منظور آموزش خانواده‌ها و نوجوانان به منظور آگاهی از مسائل و آسیب‌های اجتماعی برای کاهش معضلات اجتماعی (اختلاف سنی بالای والدین با فرزندان و عدم درک و محبت که موجب گرایش به جنس مخالف برای ارضای نیاز و ...).

۵- عدم واگذاری مراکز ورزشی و تفریحی امکانات موجود در پارک‌ها به بخش خصوصی به دلیل ضعیف بودن طبقه ساکن در منطقه به منظور استفاده مفید و گذران فراغت و عدم گرایش به تفریحات ناسالم و بزهکاری.

۶- برگزاری دیدارهای مردمی مسئولین منطقه با شهروندان محلات در پارک‌ها و بررسی مشکلات و تقویت اعتماد اجتماعی.

منابع:

- ابراهیم پور، محسن و سیدرضا مصطفوی (۱۳۸۷): ارزیابی آثار و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی طرح‌ها و پروژه‌ها، تهران، دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
- بکر، هنک و فرانک ونکلی (۱۳۸۸): راهنمای بین‌المللی برآورد بی‌آمدهای اجتماعی، ترجمه هادی جلیلی، تهران، دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
- جلیلی، عادل و الهه خسروی (۱۳۸۷): پژوهشی بر راهبردهای توسعه فضای سبز در طرح جامع تهران، تهران، فصلنامه جغرافیای محیطی بخش پژوهش و سازندگی، شماره ۸۱.
- سعیدنیا، احمد (۱۳۸۲): کتاب شهرداری، فضای سبز شهری، تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهری، جلد ۹.
- دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی شهرداری (۱۳۹۰): معرفی پارک‌های نواحی ۷ گانه منطقه ۱۸، تهران، سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهرداری تهران.
- ذواشتیاق، صمد (۱۳۷۷): چکیده طرح جامع جدید (طرح حفظ و ساماندهی تهران)، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی وابسته به شهرداری تهران.
- روچ، کریس (۱۳۸۷): ارزیابی تأثیر اجتماعی، ترجمه حسن

- Pauchard, A., Aguayo, M., Peña, E., Urrutia, R. (2006), "Multiple Effects of Urbanization on the Biodiversity of Developing Countries: The Case of a Fast-growing Metropolitan Area (Concepción, Chile)", *Biological Conservation*, 127:272-281.

- چاوشیان، تهران، نشر اختران.
- شکویی، حسین (۱۳۷۳): دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، تهران، انتشارات سمت.
- فاضلی، محمد و سلمان پاک سرشت (۱۳۸۸): جزوه ارزیابی تأثیر اجتماعی، تهران، مرکز مطالعات شهرداری تهران.
- محمدپور، احمد (۱۳۸۹): ضد روش: منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان.
- مطلق‌زاده، رویا (۱۳۸۱): شناسنامه پارک‌های مناطق بیستگانه تهران، تهران، سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهرداری تهران.
- Atkinson, Paul, A, et, al. (2007), "Handbook of Ethnography", second edition, sage Publications Ltd.
- Balram, S. and C. S. Dragićević. (2005), "Attitudes toward urban green spaces: integrating questionnaire survey and collaborative GIS techniques", *Landscape and Urban Planning*, 71: 147-162.
- Chiesura, A. (2004), "The Role of Urban Park for the Sustainable City", Wageningen University, *Journal of Urban Planning*, vol.36.
- Flores, A. Pickett, S. Zipperer, T. and Pirani, R. (1998), "Adopting a modern ecological view of the metropolitan landscape: the case of a green space system for the New York City region", *Landsc. Urban Plann.*, 39: 295-308.
- Germann-Chiari, C. and K. Seeland. (2004), "Are urban green spaces optimally distributed to act as places for social integration? Results of a geographical information system (GIS) approach for urban forestry research", *Forest Policy and Economics*, 6: 3-13.
- Hibberd, B. G. (2005), "Ground rule in urban forestry", *Journal of agriculture and forestry*, Vol 12.
- Jim, C. Y. and Chen, W. Y. (2007), "Pattern and divergence of tree communities in Taipei's main urban green spaces", *Journal of Landscape and Urban Planning*, No. 110, available at: www.sciencedirect.com.
- Morancho, A.B. (2003), "A hedonic valuation of urban green areas", *Landscape and Urban Planning*, 66: 35-41.
- Morse, Janic, M. (2001), "Situating Grounded Theory Within Qualitative Inquiry", New York: Springer Publishing Co.
- Muderrso. Lo. H. and Dem. R. Z. (2004), "The Relationship Between Perceived and Safety in Urban Recreation Parks", *Journal of Applied Sciences*, Vol 4.